

GEORGIJE OSTROGORSKI

(Petrograd 19. I. 1902—Beograd 24. X. 1976)

Georgije Ostrogorski je umrl 1976 v Beogradu kot upokojeni redni profesor beograjske filozofske fakultete (tudi še po upokojitvi aktiven pri seminarju za bizantinologijo) ter redni član Srpske akademije nauka, po 43 letih plodnega znanstvenega dela v mestu, ki mu je postalo druga domovina in v katerem je ustvaril z organizacijskim delom ne le vidno bizantinološko znanstveno središče, marveč tudi najpomembnejšo šolo za znanstvena raziskovanja srednjeveške zgodovine pri nas.

Še za življenja je dobil svojevrstno in pri nas gotovo nenavadno priznanje pomena svojega znanstvenega in organizacijskega dela z dejstvom, da mu je beograjsko založniško podjetje izdalo zbrana dela v šestih knjigah. Na preko 3000 straneh je zbrano dotlej (1969) na enem mestu skoraj vse, kar je objavil Ostrogorski na različnih mestih in v različnih jezikih od 1926 do 1967. Priznanje je toliko večje, če pomislimo, da so njegova »Zbrana dela«* doslej edini primer takšnega razmerja do kakega našega zgodovinarja.

Zapisal sem, da gre za priznanje znanstvenemu delu »našega zgodovinarja«. Prof. Ostrogorski je sicer po rodu Rus, vendar je kot petnajstleten fant s starši zapustil domovino ter študiral v Parizu in Heidelbergu (doktorat 1927, habilitacija za privatnega docenta v mestu Breslau 1928). Toda, kakor je sam napisal (*Voprosy istoriji* 1946, št. 5/6, 158), je »takoj po prihodu Hitlerja na oblast zapustil nemško univerzo in odšel iz Nemčije« in odtlej nepretrgano živel v Beogradu in delal na beograjski univerzi (do 1940 kot honorarni, nato kot izredni in od 1951 kot redni profesor) in v Srbski akademiji znanosti (izbran 1946 za dopisnega, 1948 za rednega člana). Po tolikih desetletjih ga nismo šteli za »našega« zgodovinarja samo mi, marveč ga je označila za »jugoslovanskega bizantinista« npr. tudi Sovjet. istor. enciklopedija (10 [1967] 639). Tega ne opravičuje samo prostor njegovega življenja in znanstvenega dela, marveč tudi povezanost njegovih raziskovanj z zgodovino naših narodov v srednjem veku, zlasti pa zasluge, ki si jih je pridobil kot učitelj in organizator znanstvenega dela na področju bizantinologije pri nas po 1946. letu.

Verjetno najboljša ponazoritev velikega ugleda, ki ga je uživalo znanstveno delo Ostrogorskega v svetu, je uspeh njegovega priročnika »Zgodovina Bi-

* *Sabrana dela*, I—VI (Beograd, 1969—70) citiram v nadaljnjem kod ZD.

zanca» (v slov. izd. 1961, 602 str.): ta knjiga, najobsežnejše delo Ostrogorskega, je izšla do 1969 v 16 izdajah v sedmih jezikih (nemškem, angleškem, francoskem, italijanskem, srbskem, slovenskem in poljskem), kar je edinstveno za knjigo take vrste v bizantinologiji nasploh. Ostrogorski je v tem priročniku kot prvi — na vzoren način — uresničil načelo, ki ga je postavil še kot mlad znanstvenik v neki kritiki za razporeditev gradiva »zgodovine večjega obdobja« : »Menim, da je edino pravilna rešitev dosledno izohronično podajanje in to brez umetne delitve zgodovine na zunanjo in notranjo, na cerkveno in državno, na administrativno in kulturno itd. Samo na ta način je mogoče podati podobo splošnega razvoja države in se da ogniti ponavljanjem« (ZD III 414 [1936]). Poleg tega je Ostrogorski eden redkih in hkrati največjih bizantinologov, ki obvladujejo jezike vseh ‚malih‘ narodov na Balkanu, katerih zgodovina je neločljivo povezana z zgodovino Bizanca. Zato je njegova sinteza zanesljiva tudi v detajlih in je brez manjših (ali večjih) napak, ki jih je v podobnih pregledih često odkriti. To je pomembno tudi za našo historiografijo, ker je upošteval vse njene ugotovitve, ki so včasih — npr. glede makedonske države za Samuela — važne celo za današnja diskusijska izhodišča. Vselej je kritičen in strogo tehta sklepe, v opombah navaja osnovo za svoja stališča posebej pri odprtih in spornih vprašanjih. Njegova zgodovina Bizanca je priročnik ter instrument za sleherno nadaljnje raziskovanje.

Sestavljanje vseh aspektov zgodovinskega razvoja bizantinske države v enotno podobo je terjalo novo periodizacijo. Že v prvih monografijah se je pod vplivom ruske bizantinološke tradicije posvetil vprašanju gospodarskega in družbenega razvoja v Bizancu in tako je od začetkov svojega znanstvenega raziskovanja iskal razvojne preobrate v družbenih in gospodarskih, ne zgolj v političnih ali zunanje-političnih nujnostih (nihanje obsega bizantinskega cesarstva itd.). Za tolmačenje preloma med zgodnje in srednjobizantinskim obdobjem je bil zanj bistven nastanek organizacije bizantinskih tēm, propad zgodnjih veleposesti, nastanek svobodnega kmeta za časa Heraklija. Za preokretnico med srednje in poznobizantinskim obdobjem pa je smatral zlom kmečke vaše skupnosti, zmago ‚močnih‘, torej zmago zrele fevdalne družbe, ki je težila k drobljenju države in k slabljenju tistih sil, s katerimi je država nekoč bila kos krizi v 7. stoletju, ko so bizantinska tla zasedali z ene strani Slovani, z druge Arabci. Tak koncept gledanja na razvoj bizantinske države ni bil enodušno sprejet, o posameznih vprašanjih, ki so s temi pogledi povezana, razne bizantinološke šole oziroma smeri še danes diskutirajo. Velik del njegovih monografij — in tudi študij njegovih učencev — je bil zato posvečen bistvenim vprašanjem te koncepcije, namreč začetku upravno-politične razdelitve na tēme ter vprašanjem fevdalne družbe. Lahko trdimo, da so osnovne črte njegovega koncepta danes sprejete in so, morda rahlo spremenjene, okvir za današnje delo na zgodovini Bizanca.

Kot veliko priznanje, ki mu je bilo dano zaradi raziskav gospodarskega in družbenega razvoja v Bizancu, je treba vrednotiti vabilo, da napiše poglavje »Agrarne razmere v bizantinski državi v srednjem veku« za 1. zvezek *Cambridge Economic History of Europe* (1. izdaja 1941, 2. izdaja 1966; ZD II 61—99), dalje, poglavje o notranjem razvoju Bizanca za 4. in 6. zvezek pregleda *Historia mundi* (1956, str. 595 ss. in 1958, str. 613—616; ZD II 5—48, tukaj brez bibliogra-

fije), ter zaključno poglavje bizantinske zgodovine (obdobje 1261—1453) za 4. zvezek *Cambridge Medieval History* (1966, str. 331—387 ter 397—908).

Poleg tega je Ostrogorski objavil preko 150 razprav, ki so zdaj urejene tematsko v petih knjigah njegovih zbranih del. Do leta 1933 je pisal nemško, rusko in francosko. Po letu 1955 je nekaj nad tretji del objavil v srbsčini, pisal pa tudi v angleščini. Del knjig in razprav, ki so bile napisane srbsko ali rusko, so kmalu prevedli v francoščino, kar priča o njih pomembnosti. Hkrati moram poudariti pomen njegovih zbranih del za nas, saj smo šele v njih dobili velik del njegovega opusa v domačem jeziku.

Do preselitve v Beograd je bilo delo Ostrogorskega osredotočeno predvsem (1) na bizantinsko vaško skupnost v 10. stoletju (ZD II 123—132) ter — povezano s tem na razvoj bizantinskega davčnega sistema (ZD II 123—132) ter na odnos plač in cen (ZD II 218—258); dalje, (2) na problematiko virov (viri za ikonoklastično gibanje, ZD V 7—117; kronologija Teofanove kronike, ib. III 225—259) in, končno, (3) na sklop vprašanj povezanih z značilno borbo krog ikon v 8. in 9. stoletju, v povezavi odnosov cerkve in države (pri tem ga je 1931 še prežarjala nepotrebna mladostna želja, braniti bizantinsko ureditev) ter razhajanja med Carigradom in Rimom (ZD V 121—237). Na tretji kompleks se v monografijah ni vračal. V številnih njegovih študijah se analiza virov prepleta z ostalim gradivom. Značilno za njegovo tehniko je časovno določevanje, tudi drobnih in na videz nebitvenih elementov. Vsebinsko je najznačilnejša njegova študija o vaški davčni občini na podlagi traktata o davkih iz 10. stoletja. Problematika spada v fazo, ko država še skuša ohraniti vasi in dohodke iz njih proti pritiskom „močnih“, ki jih skušajo izviti. V tej razpravi, ki je bila njegova doktorska disertacija in izredno kvalitetna, je E. Stein v recenziji zapisal, da je doktorand (Ostrogorski) presegel habilitanda (Dölgerja, ki je prav tedaj obravnaval isto temo, vendar za habilitacijo). Ostrogorski se je k tej problematiki na drugih osnovah še večkrat povrnil. Problem vaške skupnosti je namreč segal v bistvo njegovega koncepta o notranjem razvoju Bizanca (ZD II 100—122, 133—154). V razpravi »Vizantijska seoska opština« je pokazal — po diskusiji na bizantinološkem kongresu v Ohridu in v nasprotju s profesorjem Lemerlejem — obstoj fevdalnih odnosov v Bizancu.

Vprašanje fevdalizma v Bizancu je tisto vprašanje iz notranje zgodovine Bizanca od 11. stoletja naprej, ki mu je po letu 1945 posvetil Ostrogorski najpomembnejša dela. Z njimi je preokrenil celotno interpretacijo in sicer tako glede veleposesti (ZD II 175—195 ter I 119—342: osnovno delo o proniji; 405—479: študija o imuniteti) kakor glede kmeta in vaše strukture (ZD I 1—118: odlična analiza kastastikov, dalje, 343—404; II 196—217: o elevterih). Na tej osnovi bi bilo možno ugotoviti še večje paralele z zapadnim fevdalizmom, morda pa kake detajle v tej zvezi tudi dopolniti.

K razjasnitvi osnov njegovega koncepta bizantinske zgodovine spada še nekaj razprav, izjemoma tudi nekaj ostrih, a upravičenih polemik. Predvsem o nastanku prvih tēm. Ob tem je zavrnil ugovore o pomenu tēmatske ureditve za ugotavljanje realnega obsega bizantinske države v posameznih obdobjih med 7. in 9. stoletjem (ZD III 90—179). To mu je dobro služilo pri analizi obnavljanja bizantinske nadoblasti na Balkanu in položaja Slovanov. V vzorni in metodično povsem novi študiji je obravnaval Bizanc in okoliški svet v 7. stoletju

(ZD III 37—61). Metodično nova je tudi uporaba sinodalnih seznamov škofov za osvetlitev vprašanja obstoja zgodnj srednjeveških bizantinskih mest (ZD III 62—89). Analiza je dala nov rezultat, namreč da so maloazijska mesta in mesta po balkanskem primorju obstala tudi v državnih krizah in zagotovila s tem tok denarnega gospodarstva.

Zgodovine Bizanca, v katerega je od začetka 7. stoletja dalje pronical slovanski svet vse do obzidij mest ob Jadranu in Egejskem morju, ni mogoče ločiti od zgodovine južnih in vzhodnih Slovanov. Zato je prirodno, da dela Ostrogorskega obravnavajo tudi probleme Bizanc-Slovani (prim. omenjeno delo o proniji). Ta tematika je postala zanj ena od značilnih po prihodu v Beograd. Že v prvi razpravi po priselitvi je proučil naziv 'avtokrator-samodržec' iz bizantinske cesarske titulature in sicer tako v Bizancu samem kot pri Bolgarih, Rusih in Srbih (ZD II 281—364). Proučeval je tudi bizantinsko hierarhijo narodov (ZD V 238—262, o tem tudi dve desetletji pozneje: 263—277), s posebnim ozirom na balkanske Slovane. Več razprav je v tem času posvetil tudi odnosu rusko-bizantinskih zvez (ZD IV 96—146, 159—169, 365—422). Odnosu med južnimi Slovani in Bizancem je posvetil tri izborne sinteze. Prvo, vpliv južnih Slovanov na Bizanc (ZD IV 45—58); drugo, vpliv Bizanca na Južne Slovane (ZD IV 7—20;) tretjo, enciklopedični pregled političnih odnosov (ZD IV 21—44).

Glede drugih del naj opozorim zgolj na bistvene spremembe, ki so jih vnesla v zgodovino Jugoslavije, posebej Srbije. V dveh razpravah je popravil kronologijo srbske zgodovine do nastopa Časlava (ZD IV 79—95) ter ugotovil podre-ditev Duklje Samuelu (ZD IV 147—158). V razpravah o Dušanovem carstvu je pokazal na vpliv srbske vlastele na njegova osvajanja ter s tem spremenil gledanje na Dušanovo vladno (ZD IV 190—196), ter pokazal na določeno rezerviranost grških samostanov, ki so poskušali doseči, da bi njegove privilegije potrdil tudi bizantinski vladar (ZD IV 197—227). Povsem novo podobo je ustvaril o zgodovini Serskega področja tako v času Dušanovih osvajanj kakor tudi od Dušanove smrti do prihoda Turkov (ZD IV 243—281). Veliko delo o Serski državi po Dušanovi smrti je gotovo najpomembnejša študija iz srbske srednjeveške zgodovine, napisana v prejšnjem desetletju (ZD IV 423—631).

Pregled raziskav profesorja Ostrogorskega ne more biti popolen. Vsekakor pa je treba omeniti študijo o moravski misiji solunskih bratov, za katero je odkril — povsem prepričljivo — bizantinske korenine, na katere strokovni svet navadno pozablja, ki pa se lepo kažejo v spomenikih bizantinske politike na Balkanu sredi 9. stoletja in takoj zatem (ZD IV 59—78).

Že iz tega zgoščenega pregleda je mogoče razvideti, da visoke ocene Ostrogorskega niso brez trdne osnove. Franjo Barišić piše v *Enciklopediji Jugoslavije* VI (1965) 397, da je Ostrogorski »jedan od najistaknutijih savremenih vizantologa«. *Sovjetskaja istoričeskaja enciklopedija* X (1967) 657 (prim. tudi III [1963] 437) pa: »issledovanija O. v oblasti scijalno-ekonomič. otnošenij v Vizantiji, preim. agrarnyh, imejut pervostepennoe naučnoe značenie«.

Profesor Georgije Ostrogorski je bil v zadnjih desetletjih naš najuglednejši zgodovinar svetovne mere. Dosegel je tolikšne rezultate, da je z njimi dal bizantinologiji v marsičem nove smeri.

Bogo Grafenauer